

Eltűnt pusztafaluk Debrecen határában.

Debrecen város nagy kiterjedésű, 166.000 kataszteri holdnyi határát sokan csodálják és folyton kérdezik, miképpen lehet egy városnak ilyen nagy határa? Részletes feleletet még senki sem adott rá.

Sokan igyekeztek e nagy határt a magyar nemzet ősi foglalkozásával, a nomád, később pedig a szilaj pásztorkodással magyarázni és elfogadták azt a véleményt, hogy a nomád legeltetéséhez nagy terület volt szükséges. Ez azonban Debrecen nagy határának kialakulására nem áll. Muzeális és levéltári kutatások arról győznek meg bennünket, hogy Debrecen mai határán a XII—XIV. századokban, tehát mikor az ősfoglalkozás föltehetőleg leginkább virágzott, közel 25 község állott. Kétszáz év múlva e községek elpusztultak s a XVII. század elején már romhalmazok között a pusztahatárokon fehér gulyák és nyargaló ménék legelésztek.

Milyen nagy nemzeti tragédiáknak, politikai, társadalmi, gazdasági változásoknak kellett itt lejátszódnia, míg e népes falvak eltűntek s a községek emlékei *laka, ülése, háza, teleke* nevekben maradtak fenn korunkig.

Megjegyzendő, hogy a pogány nevű községek, mint *Lombi, Macs, Torna* ősbib eredetűek, mint a keresztény nevű községek. Legtöbb esetben, az előbb pogány nevű község, ha keresztény templomot emelnek benne, keresztény nevet kap, és pedig azét a szentét, melynek tiszteletére a templom szentelve volt. Így *Lombi* község *Szentkeresztfalva, Tornya, Boldogasszonyfalva* vagy egyszerűen *Boldogfalva* nevet kapott. Sokszor nem a háborúk, a dúlások pusztították el a községeket, hanem különösen gazdasági vagy örökösödési érdek is eltelepítette máshová. Ritkán ugyanezek az okok egy községből kettőt csináltak.

Debrecen város múzeuma, léteesülése óta nagy buzgalommal teljesíti hivatását, hogy az eltűnt pusztafalukat és azoknak templomait felkutassa. *Zoltai Lajos* igazgató e téren derék munkát végzett, számos pusztatemplomot kiásatott. Tavaly, 1923 nyarán Debrecen város múzeumának és levéltárának tisztviselői részletesen bejárták az óriási határt. Felkutatták az eltűnt pusztafalukat, s amelyiket meglették, térképezték, hogy később megásassák.

Kutatásuk eredményes volt és sok, Debrecen történetében eddig ismeretlen történeti és településföldrajzi adatot tárt fel.

Magán a Debrecenhez tartozó *Hortobágy pusztán* tizenkét falu kutatható fel. Legnagyobb volt *Ohat*, mely már 1220 táján megült hely volt és *Hahothmunustura* nevét viselte. Monostorának apátja ez évben bizonyos rablók ellen a váradi káptalan előtt keres elégtételt.¹ Anonymus szerint *Ohat* kún vitéz alapította,² akinek egyik

¹ *Karácsonyi—Borovszky*: Az időrendbeszedett Váradi Regestrum 251. l.

² *Szabó K.*: Honfoglalás kútfői.

utóda keresztyén hitre tért és a Boldogságos szűz tiszteletére monostort alapított.³ Az Ohatok megvaszakadtával a király Mihálynak adományozta,⁴ akit Domokos tárnokmester kiűzött a birtokból és királyi jóváhagyással 1299-ben Poroszló birtokáért⁵ elcserélte. Róbert Károly 1318-ban visszaadta Ohat községet Arnoldnak,⁶ aki felét átengedte vérszerinti rokonának, Mike mesternek,⁷ aki a maga részirtokán Szent György vértanú tiszteletére egy szerény kis templomot építtetett. Így talál az 1336. évi határjárás Ohaton két templomot.⁸

Ohat 1336-ban a Bajoni családra szállt. A XVI. század végén az 1594. évi tatárdulás alkalmával felégették. Később benépesült, végre 1660-ban Sejdi basa végleg elpusztítja s Debrecént a XVII. század végén berbe veszi. Zoltai Lajos 1905-ben templomdombját megásatta s egy román stílusú templomot, egy csúcsíves temetkező kápolnát talált ott.⁹ Területén ma két debreceni bérgazdaság van.

A másik nagy község volt Zám. Erről is 1220-ban a váradi Regestrum tesz először említést. Az 1241. évi tatárjárás elpusztította; a század végén nem épült fel, Róbert Károly alatt a Debreceni Dózsáknak adták el urai.¹⁰ Dózsának 1404-ben magva szakadt és mint leányági birtok végre a Hunyadiakra szállt.¹¹ 1435-ben felerész a Bajoni, fele a Gecsei családra száll.¹² A Gecsei család részirtokát a dédesi pálosoknak adta.¹³ Ezekről vette meg a Bajoni család 1545-ben 350 forintot.¹⁴ Ez időben Zám a kisebb községek közé tartozott. 1543-ban 7, 1549-ben 18 portát írtak össze.¹⁵ Lakóinak számát 250—309 lélekre becsülhetjük.¹⁶ 1552-ben a török lakóit elűzte, 1554-ben 9 adózó portát, 29 elhagyott házat, 2 szegényt találtak az összeírók. 1570-ben 11, 1589-ben 8 portát találnak. 1594-ben a tatárok felperzselték úgy, hogy az adóösszeírók 1596 azt írják: „per tartaros est depopulata et deserta“, 1598-ban pedig ezt jelentették: „omnia est deserta“. Többé nem épült fel. Debrecen város 1671-ben vette zálogba Bánfy Gábortól. Most gulyaegelő a Hortobágy déli részén.

Zoltai Lajos¹⁷ 1907- és 1908-ban megásatta a zámi templomdombot és ott egy román stílusú Árpád-kori templom alapját ásta ki. A templom a XIII. században épült egyhajós, szentély nélkül. Alapja döngölt föld, felépítménye vékony, széles, pelyvával kevert Árpád-kori téglából¹⁷ épült.

³ Karácsonyi I.: Magyar nemzetségek. II. 116. l.

⁴ Wenczel: Árpád-kori új okmánytár. III. 274.

⁵ Hazai okmánytár. VIII. 414.

⁶ Zoltai L.: Legrégibb határjárások... „Város“. 1913. 7. f.

⁷ Gróf Károlyi család oklt. I. 47. l.

⁸ Gróf Károlyi család oklt. I. 12. l.

⁹ Múz. és Könyvtári Értesítő. 1907. évf. 180. l.

¹⁰ Zichy Okmánytár. I. 88. — Fejér Cod. Dipl. V. 1. 156. l.

¹¹ Csánki D.: Magyarország tört. földrajza.

¹² Zoltai L.: Debrecen városi múzeum jelentése 1910. 46. l.

¹³ Zoltai id. m.

¹⁴ Századok 1887.

¹⁵ Szabolcs vármegye dicális összeírása.

¹⁶ Zoltai L.: Birtokos nemes urak... Debr. Képes Kalend. 1908.

¹⁷ Zoltai L.: Ásatás a zámi templomdombon. Debr. Múz. jel. 1908.

Máta, falu a váradi Regestrumban fordul elő.¹⁸ 1328-ban Dózsa fiai kapták.¹⁹ 1421-ben Zsigmond király Brankovicsnak adta, 1450-ben Hunyadi Jánosé. 1443–1553. évi összeírások alig néhány portát számláló falut Török János birtokának tartják.²⁰ 1553-ban elnéptelenedett. Összedőlt sárházainak nyomai ma is megtalálhatók a hortobágyi gazdasági épületek körül. Báthory Zsigmond mint pusztát Debrecennek adja, ezóta bírja is.²¹

Mátával együtt emlegetik *Papegyházát*, mely amattól északra fekszik: Egyházas község volt, mint IV. Béla 1262-ben kiadott új adománylevele bizonyítja.²² Még 1476-ban is előfordul, Szilágyi Erzsébet igényli.²³ Ezután elpusztult. Emlékét a Papegyházi-erdő és Pap-eri őrzi.

Papegyházával határos község volt *Arkusd* vagy *Arkustelek*. Neve 1299-ben fordul elő és 1341-ben a határjárók feljegyzik.²⁴ Az Árkus folyó balpartján feküdt.

Árkustelektől délre feküdt *Derzsiégyház*, templomos község, mely csak az 1341. évi határjárásban szerepel, azonban elpusztult.²⁵ Emlékét a Derzsiteiken szanaszét heverő téglatormelék ma is hirdeti. Templomdombján a hortobágyi szürgulyás kunyhója áll.

Tőle nyugatra van *Bodajcs*, mely falu első királyaink alatt megült hely volt. Hamar elpusztult s 1440-ben mint pusztát emlegetik.

A zámai puszta északkeleti részén találjuk *Csécés* község nyomait. E falut 1297-ben a Csécsi nemzetség bírta,²⁶ de 1343-ban már a Kátaiak bírták.²⁷ Ettől kezdve sorsa Záméval függött össze.

Szintén Záméval határos *Mizsété*, mely 1397-ben mint falu szerepel, midőn Dózsa mester a Kátaiaktól elvette Zámot.²⁸

Szabolcs falu 1473-ban említetik, midőn a Gecseiek Zám község felével e falu felét is a pálos-szerzeteseknek adták.²⁹ A falu hamar elpusztult. Nevét őrzi a Zámpuszta délkeleti sarkában levő Szabolcs-halom. Templomdombját a szembe fekvő kövesházi halmon sejtjük, ahol rengeteg téglamaradvány és embercsont található.

Zámtól keletre a Hortobágy folyó balpartján *Zomaj* (Zomaj, Zomajon) falu feküdt. Az 1341. évi ohati határjáráshoz megidézik zomajoni Kozmát,³⁰ mint mátai részbirtokost. A váradi káptalan 1343-ban kelt bizonyáglevelé *Zomaj* és *Korpád* falvakat felosztja a birtokosok közt³¹ és a falut odahelyezi, hol később *Angyalháza* falu

¹⁸ *Kandra Kabos*: A váradi Regestrum.

¹⁹ *Zoltai*: Debr. vid. urai. 12. 1.

²⁰ *Szabolcs megye dicális összeírása*.

²¹ *Szücs I.*: Debr. város tört. I. 21. 1.

²² *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 3. 41. 1.

²³ *Csánki D.*: id. m. 633.

²⁴ *Károlyi család*. Oktl. I. 139.

²⁵ *Zoltai*: Legrégibb határjárás „Város“ 1913. 7. f.

²⁶ *Nagy Iván*: Magyarorsz. családjai. Pest, 1858. II. 137–138.

²⁷ *Zichy Okmt.* II. 57.

²⁸ *Zichy Okmt.* II. 57.

²⁹ *Zoltai*: Debr. város Múz. jelentése. 1910. 46. 1.

³⁰ *Károlyi család oktl.* I. 139.

³¹ *Leleszi oktl.* 1346. Orsz. Levéltár.

állott. Ma puszta. *Korpád* falu Szoboszló és Nádudvar között feküdt. Emlékét az angyalházi út mentén eső Korpád-csárda, ma már tanya és a mellette levő hasonló nevű tó tartja fenn.

Kócs falván már 1256. és 1261-ben Szalóki Pál fiai bizonyos részeket eladtak Pál és Achilles rokonaiknak.³² Az 1332–37. években egyházas hely. Ma puszta Zám és Tiszafüred közt. *Süldő* (Sywldew) az 1325. évi osztályozásnál Egyed fiainak jutott. A XV. században a Hunyadiaké.³³ Emlékét a hajduböszörményi és nánási határban levő Süldősér és Süldős laponyag őrzi. *Syles* vagy *Silesd* falva 1299-ben szerepel. Ohat tájékán feküdt a mai Szilas-erdő táján.

Köteles (Kwtles, Kutheles, Kewtheles) 1317-ben szerepel először, mint Csépán fia, Mike és Márton birtoka. 1347-ben Szent György tiszteletére emelt templomot és két úri kúriát említenek, melyen a Pércsi család megegyezik.³⁴ 1552. évi portális összeírásban 46 porta volt rajta.³⁵ 1594-ben elpusztult. Ma puszta Debrecen és Szovág közt. Templomát és kúriáját a Czeglédy Mihály tanyáján találtuk meg.

Feltevésünk szerint *Hortobágyfalva* is volt. A százdi apátság 1077-ben kelt, 1267-ben IV. Béla által átírt oklevélben előforduló Chartybak, hol Péter comes alatt húsz magyar és tíz besenyő vitéz volt, bizvást Hortobágy.³⁶ A Váradi Regestrumban előforduló „Orobágy“ nevű falu is ugyanaz.³⁷ Ma puszta a Hortobágy folyó északi részén.

Horth (Hurth, Horth) mint néptartó hely 1267-ben átírt oklevélben említetik először Chordy néven, mely Hortobágy faluval határos.³⁸ 1347-ben Szent Demeter tiszteletére emelt egyház állott és Horthegháznak nevezi az oklevél.³⁹ Ma puszta és helyén Nagy és Kis Hort gazdaságok állanak. *Prodegyháza* 1476-ban szerepel, mint templomos község, a Hunyadiak birtoka.⁴⁰ Vele együtt fordul *Solu* vagy *Silegháza* falva.⁴¹ *Hetvenegyháza* mint possesszió 1411-ben fordul elő a mai Nagyvókonya pusztán. Nevét a Hetvenek gátja tartja fenn a Hortobágy folyó és a Karácsonyfok összefolyásánál. *Himes* (Hymus, Hymes) 1332–37-ben *Monostor* faluval (Szalókmonostor) együtt említetik a pápai tizedjegyzékben.⁴² Himes a mai Balmazújváros helyén feküdt. Monostor község a debreceni Nagyerdőtől északra feküdt.

Balmaz 1411-ben Debrecen tartozékába eső faluként említetik.⁴³ 1452-ben már elpusztult. A falu a mai Hortobágyi csárda és állomás

³² Zoltai: Debrecen urai.

³³ Csánki D.: id. m. I. k.

³⁴ Anjoukori Okmt. V. k. 107.

³⁵ Conscript. Com. Bihariensis 1552. A Debr. kolleg. anyakvtárában.

³⁶ Zoltai L.: Hortobágy. Debr. 1911. 47. l.

³⁷ Váradi Regestrum 1218. 288–105. sz.

³⁸ Zoltai L.: Debr. vid. urai 1200–1400. Debr. 1904. 9. l.

³⁹ Anjoukori Okmt. V. k. 107.

⁴⁰ Csánki: id. m.

⁴¹ Ugyanott.

⁴² Zichy család okl. I. 235, 252, 271; Bunyitai: A váradi püsp. tört. II/154.

⁴³ Csánki: id. m.

helyén feküdt. Temploma az állomással szemben fekvő Bivalyhalmon volt. A múzeum 1905-ben kiásatta a templom alapját és egy földalapon emelt Árpádkori templomot talált.⁴⁴

Elep (Aszalas, Apa, Klep) 1217, mások szerint 1219-ben mint falu említetik a Váradi Regestrumban.⁴⁵ A tatárjárás idején elpusztult és többé nem épült fel. Bajor Ottó 1308-ban Kösélyszeg pusztával a debreceni Dózsáknak adományozta. Ezt az adományt 1328-ban Róbert Károly megerősíti.⁴⁶ Ma magánközépbirtokok vannak rajta a debreceni határ nyugati részén. A falu valószínűleg a mai Kadarcs-esárda környékén állott.

Hegyes (Hegyesd) már 1331-ben mint vámszedőhely szerepel.⁴⁷ Később a Hunyadiak birtoka. Ezek kihalása után folyton gazdát cserélt. 1549-ben 24 portát, 1553-ban 9 portát számolnak össze, nagyobb rész az enyingi Török családé.⁴⁸ 1556-ban Székely Antal úgy felprédálta, hogy a szolnoki szandzsák deftere Hegyesfalut 1572-ben 18 házzal és templommal veszi fejadó alá. 1589-ben csak tengődik. 1594-ben a tatárinvázió elpusztította. 1596-ban az adóösszeírók már mint pusztá helyet találták. Bocskai alatt felét a szoboszlai lovas-hajduk, felét Debrecen vette zálogba. 1700-ban Szoboszló a maga fele részét átengedte Debrecen városának az Angyalházi pusztá feléért cserébe. A régi falu határán Nagy- és Kishegyes van. Templomát a Hartstein-birtokon megtaláltuk, tavaly nyáron feljegyeztük és alkalomadtán megásatjuk.

Lombi, későbbi névén *Szentkeresztgyháza* a Hegyes szomszédságában feküdt, 1282-ben említik okleveleink.^{49–50} Szentkereszt tiszteletére egy templom állott itt. 1662-ben kelt török fermán megemlíti.⁵¹ Helyét a debreceni Pece-folyás partján megtaláltuk. Tömérdek téglatormelék, csont jelzi a templom környékét. Romjaiból épültek a környező tanyák.

Macés vagy *Hösszúmacs* Árpádkori régi település, Debrecen közvetlen szomszédságában. Macs nádor, előbb bihari főispán alapította 1206–7-ben.⁵² A tatárjárás idején elpusztult. 1282-ben Lombi faluval együtt említik. Kún László király Macsot a hozzátartozó várföldekek együtt Rafoyn comesnek adományozta.⁵³ Rafoyn comes öccsét, Dózsa mestert fiává fogadja és 1311-ben neki adományozta Macsot, így lett a debreceni családé. 1421-ben Zsigmond Lazarevits Istvánnak, ez pedig Brankovicsnak adta és a váradi káptalan még ez évben bevezette.⁵⁴ Később a Szapolyaié, aztán a Török családé.⁵⁵ Lakói 1560-

⁴⁴ *A Városi Múzeum jelentése* 1906.

⁴⁵ *Váradi Regestrum* 73. §.

⁴⁶ *Zoltai L.*: Debrecen urai. 12. l.

⁴⁷ *Csánki D.*: id. m. I. 508.

⁴⁸ *Zoltai*: Debr. jelent. lak. helyei. „Debrecen“ újság 1903 jan. 28.

^{49–50} *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3. 131.

⁵¹ *Velits-Kammerer*: Török kincstári defterek.

⁵² *Bunyitai*: Váradi püspökség története. III. 260.

⁵³ *Komáromy A.*: Dózsa Nádor és a Debreceni család. Turul. IX.

⁵⁴ *Zichy Okmt.* VI. 146.

⁵⁵ *Zichy Okmt.* X. 259.

ban szétszaladtak és Debrecenbe költöztek. 1594-ben végkép elpusztították a tatárok. Templomos hely volt. Szent Mihály tiszteletére állott itt egy templom. Egyháza leányegyháza volt a kismácsi egyháznak. Az egri püspöki szentszék megengedte 1719-ben, hogy templomának romjait a debreceni katolikus templomba 1720–25-ben beépítsék. Templomhelyét Debrecen város múzeuma 1912-ben megásatta.⁵⁶ Árpádkori kis templom volt és a templomalap egy részén megy ma a tiszalöki vicinális vasút. (92. szelvény.)

Egyházas vagy *Kis Macs* az Árpádkor végén keletkezett falu. Anyaegyház volt és Szent György tiszteletére épített templom állott itt.⁵⁷ Ezért később Szent Györgynek nevezték a pogány nevű községet. A pápai tizedjegyzék szerint 1332–36-ig papja 10 garast fizet.⁵⁸ Lakói 1560-ban elmenekültek és jórészt Debrecenbe telepedtek le. Ma Szentgyörgy pusztja. Hartstein Nándor kitünő gazdasága van a falu helyén és határában.

Ebes falva még 1552-ben is 61 portát számlált, de az 1594. évi óriási tatárdulás felégette, lakói Debrecenbe menekültek és az 1599. évi összeírás már nem említi.⁵⁹ Ma Debrecen város határának egy pusztja része. Templomos falu volt. Templomdombját és a községet a szováti útfélen, Szikszay Jenő birtokán sikerült 1923 nyarán felkutatnunk. Megásásra vár.

Szepesfalva még 1552-ben 71 portát számláló jómódú község: 1561-ben a Szepesiek megosztottnak rajta. 1581-ben már csak tengődik benne az élet, mígnem az 1594. évi tatárdulás felperzseli, lakói vagy elvesztek vagy elmenekültek.⁶⁰ Az 1599. évi összeírás már régtől elhagyott helynek jegyzi fel. Árpádkori templomának helyét a Dobi János Szepes 354. számú tanyáján levő templomdombon tömérdek malteres téglatormelék jelzi. Ma Debrecen város egyik közeli pusztaszéle; magánbirtokok vannak rajta.

Szepestől keletre volt *Facsát* falva, melyet Dózsa unokái, István, Gergely és János a debreceni Szent András-templomnak ajándékoztak és ez 1405-ben még azé volt.⁶¹ Ma újosztási debreceni szántóföld.

Szent Demeter falvát csak nevében ismerjük Debrecen nyugati részén. Épp így *Látóteleke*, *Fegyvernek*, *Cuca*, *Kamarásteleke*, valamikor megült helyek voltak, levéltári és muzeális kutatások lesznek szükségesek arra, hogy ezeknek helyét történetét felfedjük.

Az eddig említett községek a város nyugati határában a fekete földön voltak. A laza homoktalajon nem volt igen sűrű település. Oka a homoktalaj csekélyebb táplálóképessége.

A város déli részén vele összenőve volt *Torna*. A korai Árpádkorban ülték meg és a Boldogasszony tiszteletére templomot emeltek. Később Boldogasszonyfalvának, vagy egyszerűen Boldogfalvá-

⁵⁶ Debr. sz. kir. város múzeumi jelentése 1912. évről.

⁵⁷ *Bunyitai*: id. m. III. 261.

⁵⁸ *Mon. Vat. Hungariae*. III. 41.

⁵⁹ *Zoltai*: Debrecen határának kialakulása 1916. 13.

⁶⁰ *Ugyanott*.

⁶¹ *Ugyanott*.

nak nevezték. Kis község volt. Debrecen nem szívesen látta maga mellett, mert a csempészeknek, kontároknak volt lakóhelye. A tatárok 1594-ben elpusztították, de újra benépesült. Debrecen egész határát megszerezte, de maga még fennállott a XVII. század végén is. Csak a XVIII. század folyamán olvadt Debrecenbe.⁶² Ma helyén a MÁV. pályaudvar áll s nevét a Boldogfalvai kert vagy Boldogkert tartja fenn.⁶³

Szalóksámsont Debrecentől keletre jelzi az 1347. évi határjárás. Temploma Szent Adalbert vértanú tiszteletére emeltetett. 1348-ban Brankovics György szerb despota és Debrecen város közösen vették meg 450 aranyforinton Téthi Péter, András, Bereck és György atyafiaktól.⁶⁴ A XIV. század végén még állott. Templomát a Debrecentől 4 kilométerre eső Perzse-dombon találta meg Zoltai 1914-ben. A falu körülötte feküdt. Templomromjait 1876 után hordták el tanya és ház építésére.⁶⁵

Újlak, melyet Nuhar temploma védőszentjéről *Szent Jánosfalvának* neveztek, a debreceni Nagycserének Fancsika felőli részén feküdt. Még 1347-ben a hatalmas Bayoni család bírta Újlak néven. Templomának emlékét, a ma is általánosan ismert Szent János-hegyen levő tömérdek téglatörmelék, malterdarabok hirdetik. A dombot ma még a kincésők turkálják, de nemsokára a debreceni múzeum ássa meg.

Pac-nak 1552-ben 17 portája volt. Templomának romjai a Bot István kaszálójában fedezhetők fel. Ez még feltárássra vár. Pac ma Debrecen város egyik erdős pusztarésze.

Bánk szintén templomos és népes falu az 1552. évi adóösszeírás-kor. Az 1594. évi tatárdúlás pusztította el. Temploma még 1703-ban állott elhagyatottan. Később elhordták építkezni. Törmelékmalteres téglája a Kaszás-féle kaszálóban található. Bánk ma Debrecen város erdős pusztarésze.

Fancsika Árpádkori település, templomos hely volt, mely már 1576 előtt elpusztult. Templomainak téglasót faragottkőmaradványait a Horváth József-féle kaszálóban találtuk meg 1923. évben.

Haláp pogány hangzású neve azt mutatja, hogy már az első Árpádok korában megült hely. A Várad Regestrum már 1215-ben említi. Aztán a Dózsa-család birtoka. Az 1593. évi dúlás elpusztította, de később újra benépesült. Végkép 1660-ban Sejdi basa keserű emlékü járása pusztította el. A község és temploma a ma is ismert Halápitelken állott. Román stílusú templomát 1906-ban ásta ki Zoltai Lajos. Ma Debrecen város legnagyobb erdős pusztarésze.

Szatateleke a XII. században még megült hely, a XIV. században már pusztá. Ma a Nagycsere 82. számú tanyán és a Szata csőszház tájékán található téglasót és cserépdarabok hirdetik egykori hírét. *Lykaháza* szintén falu volt. Az erősllyuki csőszháznál a Nagycserén sejtjük helyét. *Soma* a Nagycsere erdős pusztarész legnagyobb da-

⁶² Ez időben készült úrasztali pohár a városi múzeumban.

⁶³ *Magánlevéltár Dipl.* 122, 123, 124.

⁶⁴ *Debrecen határának kialakulása.* Debr. 916. 8. 1.

⁶⁵ Móré Sándor, a hely birtokosa beszélt.

rabja. A XIII. században még megült hely. A XIV. században pusztá. *Árokteleke* az az 1347. évi határjárás, mint megült helyet említi. Nyoma az Árokrét nevű debreceni birtokon a Nagycsere szélén máig megtalálható.

Monostort az Anjou-kor elején *Szalók-Monostor*ának nevezik; a Nagyerdő alatti területre esett. A mai Monostor erdős pusztarészeket pedig *Mihálylaká*-nak nevezték.⁶⁶ Mind a kettő a gazdag Guth-Keled-nemzetség ősi birtoka volt. Még 1280 körül Szalók comes a gazdag emberek akkori szokása szerint lelke üdvösségéért a Nagyerdő alatt monostort építtet.⁶⁷ Innen a község neve. Izsák monostori pap 6 garas tizedet fizetett a pápai pénztárba.⁶⁸ 1336-ban a Guth-Keled-családból származó István az Apa comes fia Monostor ura.⁶⁹ Apa fia István utód nélkül halt el 1340-ben. Utána a Berencsiekre szállt a birtok. 1440-ben a monostori jobbágyok 6 arany forintot fizettek a várdai uraságnak.⁷⁰ 1543-ban nagyobb része a Parlaghi-családé.⁷¹ 1572-ben a török defterben 19 házzal szerepel. 1593-ban felégették a tatárok, 1597-ben már mint pusztát említik s a Váradiai birtoka.

Debrecen 1633-ban Monostor felét bérbe vette Anaresi Páltól 900 forinton,⁷²⁻⁷³ 1671-ben pedig Ujlaki Györggyel alkuszik felőle, mert már 1670-ben, mint a városi jegyzőkönyv mondja: „az város kezéhez vette a Monostort, a hatháziakat kivette belőle. Summát érette adott fl. 2000, item száz forintot érő lovat, s holmi dib-dábot“.⁷⁴ A város a polgári kaszálókat a 90-es években megváltotta. Ma Debrecen erdős pusztarésze.

Zoltai Lajos 1911-ben egy kisebb román stílusú Árpádkori falusi templom alapját ásatta ki.

Debrecen város legelőkelőbb pusztarésze a *Pallag*. A Nagyerdő mögött fekszik. Itt van a Gazdasági Akadémia is. Pallag valamikor nagy Árpádkori község volt. 1322 óta a gazdag Parlaghi Pál bírta.⁷⁵ Templomos hely volt. 1332-ben a váradai Egyházmegyének két garas pápai tizedet fizett. 1459-ben Parlaghi Péter a kunok kapitánya.⁷⁶ 1469-ben Parlaghi György diósgyőri várnagy és borsodi főispán, 1480-ban főajtónálló mester és 28 község ura.⁷⁷ 1549-ben Parlaghi Lászlónének csak a mai Hajdúvármegye területén 108 adóköteles jobbágytelke van. Pallag községnek 1549-ben 32 adózó portája volt. 1557-ben már 17 elhagyott házat jelentenek, annyira tönkretette az 1550. évi török hódítás. 1560-ban 11, 1570-ben 15 portája van⁷⁸ 1572-ben

⁶⁶ Zoltai L.: Debrecen szabad királyi város múzeumának jel. 1911.

⁶⁷ *Bunyitay V.*: A váradai püspökség története II. k., 429. l.

⁶⁸ *Ugyanott*.

⁶⁹ *Zichy család Oklt.* I. 266, 271.

⁷⁰ *Ugyanott.* IX. 340, 407, 478.

⁷¹ Zoltai L.: Birtokos nemesurak Debrecen területén.

⁷²⁻⁷⁴ *Városi jegyzőkönyv*: 1633 : 400; 1671 : 25.

⁷⁵ Váradai káptalan eredeti levele a debreceni kollegiumi könyvtárban.

⁷⁶ *Nagy Iván*: id. m.

⁷⁷ *Csánki D.*: id. m.

⁷⁸ Zoltai: Szabolcsvármegyei adóösszeírásokból közli.

a török 46 családfőt írt össze.⁷⁹ 1593-ban elhamvasztotta a tatár. Később, mint a többi erős község benépesült. 1606—1640-ig 17 jobbágy telepedett Debrecenbe.⁸⁰ 1660-ban Sejdi basa égette fel. Ezentúl már mint pusztát emlegetik. Debrecen város hamar zálogba vette a pusztát. Később fele Debrecené, fele Hajdúhadháze lett. A községet és gótikus templomát Zoltai Lajos a debreceni részen találta meg.⁸¹ A mai Dombos tanya városi birtokot a vasút két részre vágja. A vasúttól délre fekvő magaslatot Úr dombjának nevezik, ezen talált kötörmelék és pince jelezte, hogy itt volt a hatalmas Parlaghi-család kastélya, míg vele szemben a 157. magaslaton három vadkörtefa árnyában volt az egyhajós csúcsíves templom, melynek szentélye nyolcszögletes. Különböző alakú téglája mutatja, hogy előtte más templom is állott s annak anyagát is behasználták. A templom alapja jellegzetes döngölt föld.

Külső és Belső Guth a hatalmas Guth-Keled-nemzetség ősi birtoka.⁸² 1289-ben a birtok északi felét Debre fia Pál, déli felét Debre testvére Lőrinc ispán kapta.⁸³ A két rész külön vált és mindeniken épült egy-egy templom. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék Guthról egy papot vesz fel, ki évente 2—3 garast fizet.⁸⁴ A török hódoltság elpusztította. 1549-ben Nagy-Guth 14, Kis-Guth 13 portá után adózott. E két faluban 8 parasztbíró, 10 új házat és 24 szegényt írtak össze, akik mind adómentesek voltak. 1570-ben Nagy-Guth 6, Kis-Guth 8 portát tart, 1588-ban annak 8½, ennek 5½ portája van.⁸⁵ 1593-ban a tatárok feldúlták és 83 embert rabságra hurcoltak. Később újra benépesült. 1598-ban Nagy-Guthon 15, Kis-Guthon 13 lakott ház van. 1618-ban a két falu csak két portát képez. Ettől kezdve a jobbágyok beköltöztek Debrecenbe, 1610—1648-ig 14 család beköltözése mutatható ki.⁸⁶ 1656-ban bírója Debrecenben gyujtogatással van vádolva. 1660-ban Sejdi basa hordái végleg elpusztították. Debrecen város zálogba vette, később végleg megszerezte a két Guthot, ahol gyönyörű erdei vannak. A belső guthi templom romjai ma is fennállanak, a külső guthi Árpádkori templom alapját 1913-ban ásatta ki Zoltai Lajos. A templomok körül kis köralakú halmok látszanak, melyek az összeomlott házak omladékai.⁸⁷

Az eddig elsorolt Árpádházi községek közül legnagyobb volt *Debrecen* (Debrecon), amelyet a krónika szerint Mén Maróthtól foglaltak el honfoglaló ősaink. Fejér szerint Matlai Visi Mártont I. László király Mátá (Malta) falu birtokában megerősíti. A nagyváradi latin szertartású egyházmegye sematizmusa Debrecen mint az egyházmegye virágzó egyházközségét (splendida ecclesia) említi

⁷⁹ *Velits-Kammerer*: Magyarországi török defterek I.

⁸⁰ *Zoltai*: Vidékiek beköltözése Debrecenbe.

⁸¹ *Zoltai L.*: Debreceni Múzeum jelentése 1908. 42. 1.

⁸² *Kardcsanyi I.*: Magyar Nemzetségek VI. 29.

⁸³ *Árpádkori Új Okmánytár* IX. 505.

⁸⁴ *Monum. Vatic. Hung.*

⁸⁵ *Porták összeírása. Orsz. Levéltár.*

⁸⁶ *Zoltai L.*: Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1560—1640. 1902.

⁸⁷ *Zoltai L.*: Városi Múzeum jelentése 1913. évről.

1216-ban.⁸⁸ Fényes Elek⁸⁹ és Podhraczký József⁹⁰ történészek szerint földesura András comes seregével részt vett a II. Endre király által vezetett keresztes háborúban. 1235-ben a Várad Regestrum is említi. A tatárjáráskor elpusztult, csak később építette fel András comes.

A debreceni Dósák örök érdeme, hogy Nagy Lajos királyunk 1361-ben Váradon kelt és 1364-ben megerősített oklevelében Debrecen falvának lakóit és a kerületében lakó vendégeket (hospes) királyi szabadalmakkal ruházta fel.⁹¹ Ez az oklevél említi először Debrecen lakóit cives-nek és a községet civicitas-nak (város). Zsigmond 1405-ben elrendeli, hogy nagyobb biztonság kedvéért fallal vegyék körül a várost és olyan kiváltságokat ad neki, mint aminőt Buda élvez.⁹² Nagy Lajos céheket alapított, Zsigmond vásártartásokat engedélyezett Debrecennek.⁹³ Hatalmasat lendített a városon az a körülmény, melynek folytán egy perből kifolyólag az árúmegállítási jogot Hunyadi Mátyás Váradról Debrecenbe helyezte át.⁹⁴ Ezáltal Debrecen biztos fejlődése végleg és jól meg volt alapozva.

A háborgatott környező községek munkás lakosai lassanként a biztosabb Debrecenbe költöztek s ezáltal a város lakóit növelték, mikor pedig a tengődő községek a törökdúlás következtében végképp elpusztultak, a puszta határokat Debrecen zálogba vette és a lakoságnak bőséges földet adott. 1661 után már az egész mai határ puszta és az egykori népes falvak romjai felett kövér gulyák legelnek. Debrecen megkimélte a törökdúlás, mert 1543 óta behódolt török kincstári város és adót fizet a török császárnak.⁹⁵

A török kiverése után a magyar kincstártól zálogba veszi az eddig bírt pusztákat, 1854-ben pedig polgárai segítségével örökaron szerezte meg.

Ecsedi István.

⁸⁸ Herpay G.: Debrecen sz. kir. városi rangra emelésének története. Debrecen, 1915.

⁸⁹ Fényes Elek: Geographiai Szótár.

⁹⁰ Tudományos Gyűjtemény 1827. XII. k., 79. l.

⁹¹ Debrecen város levéltára. Diploma 28. és 30.

⁹² Ugyanott. 47.

⁹³ Ugyanott. 52.

⁹⁴ Ugyanott. 269.

⁹⁵ Szücs I.: id. m. I. k., 176. l.